

FIKİH USULÜ KAİDELERİ

Yrd. Doç. Dr. Abdullah DEMİR*

1. Kavram

Kaide kelimesi sözlükte “her şeyin aslı, esası ve temeli” gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu “kavaid” olup, bu haliyle özellikle binanın temeli anlamında kullanılmaktadır.¹ Fizik âleme ait bir anlam taşıyan bu kaide kelimesi, tasavvurât düzlemine taşınarak “farklı olayların müşterek mahiyetini ifade eden genel hüküm, münferit meselelere ait hükümlerin dayandığı ana fikir, cüzlerin hükümlerine uygun düşen küllî önermeler” şeklinde çeşitli ilimlerde yaygın bir kullanım alanı kazanmıştır.²

Konumuz olan fıkıh usulü kaidelerini “kendisinin tafsilli delilleri vasıtasıyla şer’i hükümlerin hatasız olarak istinbat edilmesini sağlayan küllî kurallar, şeklinde tanımlamak mümkündür.³ Tanımda vurgulandığı üzere, müctehid hukukçu bu kural, kanun ve kaideleri, şer’i nassların yorumlanmasında ve nasslardan hüküm çıkarmada kullanmaktadır.⁴

---

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 “İbrahim ile İsmail Beytullah’ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı: Ey bizim Kerim Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul buyur bizden!...” 2 Bakara 127; “Ama neticede Allah onların binalarını ta temellerinden yıktı da üstlerindeki tavan tepelerine çöktü.” 16 Nahl 26.

2 Mustafa Bakır, “Kaide” maddesi, *DİA*, s. 205; Abdulaziz Muhammed Azzam, *El-Kavaidü'l-Fıkhiyye*, Kahire, h. 1426-m. 2005, s. 11; et-Tayyib es-Senusî Ahmed, *el-İstikra ve Eseruhu fi'l-Kavaidi'l-Usuliyet ve'l-Fıkhiyye*, Riyad h. 1424-m. 2003, s. 417.

3 Azzam, s. 15; Sa’d b. Nasır b. Abdulaziz eş-Şeşri, *Şerhu Kitabı Kavaidü'l-Usul ve Meakidü'l-Füsul*, s. 20; Muhammed b. El-Medeni eş-Şentuf, *el-Kavaidü'l-Usuliyet inde'l-Kadı Abdulvehhab el-Bağdadi*, Dubai h. 1424-m. 2003, s. 46; es-Senusi Ahmed, s. 420; Ciyülali el-Merînî, *Kavaidü'l-Usuliyet ve Tatbikatühe'l-Fıkhiyyeti inde İbnü'l-Kudame fi Kitabihî'l-Muğni*, Kahire h. 1423-m.2002, c. 1, s. 35; Büyük Haydar Efendi, *Usul-ü Fıkıh Dersleri*, İstanbul 1324, s. 14.

4 Şentuf, s. 46.

Fıkıhta usül kaidelerinin yanında, yakın bir kavram olarak külli kaidelerin de üzerinde önemle durulmaktadır. Bunların aralarındaki farklılık ve benzerlikler aşağıda ayrı bir başlık altında ele alınacaktır. Külli kaideler, “cüz’i meselelerin tamamı veya çoğunluğu için geçerli olan hükümler” olarak tanımlanmaktadır.⁵

2. Fıkıh Usûlü Kaidelerinin Kaynakları

Fıkıh usulü ve kaideleri, genel olarak Arapça ile ayet ve hadislerden çıkarılmıştır. Ancak ayrıntıya inildiğinde bu kaidelerin kaynaklarının çok çeşitli olduğu görülmektedir:

a- Kitap ve Sünnetin Nassları:

Fıkıh usulü kaidelerinin bir kısmı belirli nasslardan istinbat edilmiş bir kısmı da nasslardan tümevarım yoluyla elde edilmiştir. Nasslar, usul kaidelerine sarih olarak, îma ya da işaret vs. ile delalet edebilir. Nasslardan istinbat edilen usul kaidelerinden bazıları şunlardır:⁶

1-“Nesh, şer’de caizdir”. Bu kaidenin delili “Biz bir ayetin yerine onun hükmünü neshedecek başka bir ayet getirdiğimiz zaman -ki Allah göndereceği ayetleri pek iyi bilmektedir- onlar, ‘sen iftiracının tekisin’ dediler. Hayır hiç de öyle değil. Onların çoğu işin gerçeğini bilmiyorlar.”⁷ ayetidir.

2-“Mutlak emir, vücubu gerektirir”. Bu kaidenin kaynağı ise İbn Abbas’ın aşağıdaki hadisidir: “Berîre'nin kocası Mugîs denilen bir köle idi. Zavallı Mugîs ağlayarak ve gözyaşları sakalının üzerinde akarak Berîre'nin arkasında döner dolaşır. Bir kere Peygamber (sav) babam Abbâs'a:

--"Yâ Abbâs Mugîs'in Berîre'ye olan aşırı sevgisine, Berîre'nin de Mugîs'e olan nefretine hayret etmez misin?" buyurdu.

5 Ali Ahmed en-Nedevi, *el-Kavaidü'l-Fıkhiyye*, Dımeşk, h. 1425-m. 2004, s. 39; Ahmed b. Muhammed Zerka, *Şerhu'l-Kavaidi'l-Fıhiyye*, Dımeşk, h. 1422- m. 2001, s. 33; Muhammed er-Ruki, *Kavaidü'l-Fıkhi'l-İslamî*, Dımeşk, h. 1419-m. 1998, s. 106; Abdulkerim Zeydan, *el-Veciz fi Şerhi'l-Kavaidi'l-Fıkhiyye fi Ş-Şeriatil-İslamiye*, Beyrut, h. 1424-m. 2003, s. 7; Ali Haydar, *Dürerü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, İstanbul 1330, s. 27

6 es-Senusi Ahmed, s. 424 vd; Mehmed Seyyid, *Medhal-i Usul-ü Fıkıh*, İstanbul 1333, s. 88 vd.

7 Nahl 101.

Sonra da Peygamber (sav) ile Berîre arasında şu konuşma geçti:

— Mugîs'e dönsen olmaz mı?

— Yâ Rasûlallah! Ona dönmemi mi emrediyorsun?

— Hayır, ben (emretmiyorum) ancak şefaata ediyorum.

— Öyleyse benim o adama ihtiyâcım yoktur!”⁸

3- “Emrin hemen yerine getirilmesi gerekir”. Bu kaidenin kaynağı da aşağıdaki ayettir: “Allah'ın göklerdeki ve yerdeki mülkiyet ve tasarrufuna, Allah'ın yaratmış olduğu herhangi bir şeye ve ecellerinin gerçekten yaklaşmış olması ihtimaline hiç bakmadılar mı? Artık bu Kur'ân'dan sonra başka hangi söze inanacaklar.”⁹

b- Sahabenin Görüşleri:

Sahabenin hukukî konularda vermiş olduğu pek çok fetva olduğuna göre, onların bu fetvaları verirken başvurdukları bir kısım kaidelerin bulunmaması düşünülemez. Sahabenin kullanmış olduğu kaidelerden birisi şudur:

“ Ahad haber ile mütevatir sünnetin neshi caizdir”. Bu kaidenin kaynağı Abdullah b. Ömer'in kiblenin Kâbe'ye çevrilmesi ile ilgili hadisidir.

“İnsanlar Kubâ'da sabah namazında buldukları sırada onlara bir kimse gelip: Şübhesiz Rasûlullah'a Kur'ân indirilmiş ve O'na Ka'be'ye yönelmesi emrolunmuştur. Binâenaleyh sizler de Ka'be cihetine yöneliniz, dedi. Cemâatin yüzleri Şâm tarafında iken bu emir üzerine (namaz içinde) Ka'be tarafına döndüler.”¹⁰

Sahabeye kiblenin Kâbe'ye çevrildiği haberi, haber-i vahidle ulaşmıştı. Bu da ahad haber ile mütevatir sünnetin neshinin caiz olduğuna delildir.¹¹

---

8 Buhari, Kitabü't-Talak, Şefaatu'n-Nebi (sav) fi Zevci Berire Babı 15.

9 A'raf 185.

10 Buhari, Kitabu's-Salah, Ma Cae fi'l-Kible Babı 53.

11 es-Senusi Ahmed, s. 434.

c- İcma:

İcma, pek çok fıkıh usulü kaidesinin kaynağı kabul edilmektedir. İcmanın en yüksek dereceli olanı ise sahabe-i kiramın icmaıdır.¹²

d- Kıyas:

Fıkıh usulü kaidelerinin diğer bir kaynağı da kıyastır. Kıyas, ortak illet sebebiyle fer'in asla eklenmesi olarak tanımlanır. Kaynağı kıyas olan kaidelerden birisi şudur:

“Emirden sonraki nehiy haramlığa delalet etmez”. Bazı usulcüler mahzurdan sonraki emrin vücuba delalet etmemesine kıyas ile emirden sonraki nehyin de haramlığa delalet etmeyeceğine kâni olmuşlardır.¹³

e- Arapça:

Arap dili de fıkıh usulü kaidelerinin kaynaklarından birisidir. Usulcüler, fıkıh usulünün Arapça'dan kaynaklandığı konusunda görüş birliği içindedirler. Onlara göre usul kaideleri, Arapça'nın sarf, nahiv ve belagat bölümlerinden istinbat edilmiştir.¹⁴

f- Kelam:

Bazı fakihler kabul etmemekle birlikte, kelam ilmi de fıkıh usulünün bir kaynağıdır. Bu biraz da ilk usul âlimlerinin önemli bir kısmının aynı zamanda kelimci olmaları sebebiyledir. Kaynağı kelam olan usul kurallarından bazıları şunlardır:

“Kitap ve sünnet gibi icmalî delillerin varlığı şer'an hüccettir.”

“Hâkim, bir olan ve ortağı bulunmayan Allah'tır, akıl değil.”

“Güzellik ve çirkinlik aklîdir ve bunlara bir kısım meseleler bina edilir.”¹⁵

---

¹² es-Senusi Ahmed, s. 434.

¹³ es-Senusi Ahmed, s. 434.

¹⁴ es-Senusi Ahmed, s. 434.

¹⁵ es-Senusi Ahmed, s. 438.

g- Fıkıh:

Usul kaidelerinin bir kaynağı da fıkıh ilmidir. Özellikle Hanefi fakihler, fıkıh usulü kaidelerini fıkıh kitaplarından çıkarmışlardır.¹⁶

h- Aklın Telazumu:

Bir kısım kaideler, aklın zaruri olarak gerekli görmesi sonucu ortaya çıkmışlardır. Hukukçular muhakeme ve yorum kabiliyetlerini kullanarak da bazı usul kaidelerini keşfetmişlerdir.

ı- Mantık:

Fıkıh usulüne etki eden ilimlerden birisi de mantıktır. Cüz'î, küllî, müfred, mürekkep, delalet, kaziye, kıyas, tümevarım gibi konular fıkıh usulü ve mantık ilminin ortak kavramlarıdır. Ancak mantık ilminin fıkıh usulüne uymayan tarafları da bulunabilmektedir.¹⁷

3. Fıkıh Usulü Kaidelerinin Tarihçesi

Fıkıh usulü kaideleri Hz. Peygamber aleyhisselatü vesselam ve sahabe döneminden itibaren bilinmekte ve uygulanmaktaydı. Ashab-ı kiram gerek şer'i delillere vâkıf olmaları dolayısıyla gerekse Arapça'yı iyi bilmeleri sebebiyle usul kaidelerini kolaylıkla anlayabiliyorlardı. Sözelimi "Birbirine aykırı olan iki nasstan sonraki tarihi taşıyan öncekini nesheder" kaidesi Abdullah b. Mes'ud tarafından bilinmekteydi ve bu kaideye dayanarak kocası ölen hamile kadınların çocuklarını doğurmalarıyla iddetlerinin sona ereceğine fetva verilmekteydi.¹⁸ Çünkü "Sizden vefat eden erkeklerin eşlerinin evlenebilmeleri için dört ay on gün iddet beklemeleri gerekir"¹⁹ ayetinden sonra

---

¹⁶ es-Senusi Ahmed, s. 439.

¹⁷ es-Senusi Ahmed, s. 441.

¹⁸ Eş-Şentuf, s. 30.

¹⁹ 2 Bakara 234.

“Hamile olan kadınların iddeti çocuklarını doğurdukları zaman biter”²⁰ ayeti nazil olmuştu.²¹

Ancak diğer milletlerden İslamiyeti kabul edenlerin çoğalması ve onlarla birlikte Arap diline yabancı kelimelerin girmeye başlaması ile, fıkıh usulü kaidelerinin anlaşılmasındaki kolaylık kaybolmaya başladı. İnsanların bu konuda zorluklarla karşılaşmaya başlamaları, söz konusu kaidelerin tespit edilerek yazıya geçirilmesi mecburiyetini doğurdu.²² Fıkıh usulünün tedvini böyle bir zaruret sebebiyle başlamıştır.

Bu kaideleri ilk olarak tespit eden İmam Şafii, Abdurrahman b. Mehdi'nin talebi üzerine er-Risale isimli eserini yazmıştır. Fıkıh usulü ile ilgili bilinen ilk eser olan er-Risale'de Şafii, fakihler tarafından hüküm çıkarılırken göz önünde bulundurulması gereken metod ve kaideleri bir disiplin haline getirmiştir. Onun fıkıh usulündeki mesaisi, Aristo'nun mantığı tedvin etmesine benzetilmektedir. Çünkü nasıl Aristo'dan önce mantık var idiyse, İmam Şafii'den önce de fıkıh usulü kaideleri dağınık şekilde de olsa mevcut idi. İmam Şafii bunları tenkit, tahlil ve terkip süzgecinden geçirmiş, kendi görüşlerini de katarak bir ilim halinde tedvin etme kudretini göstermiştir.²³

Hanefi âlimler fıkıh usulü kaidelerini, fûru-u fıkıh eserlerinden yorum yoluyla çıkarmışlardır. Hanefilere göre kurucu mezhep imamları içtihat faaliyetlerini gerçekleştirirken kafalarında mevcut fıkıh usulü kaidelerine dayanmışlardır. Böylece fıkıh usulü kaideleri ve ıstılahları ortaya çıkarılmıştır. Serahsî'nin Kitabü'l-Usul ve Cessas'ın Kitabü'l-Fusul'ü söz konusu metodla yazılmış fıkıh usulü eserleridir.²⁴ Hanefi mezhebinin kurucu imamlarının fıkıh usulü ile ilgili bir eser yazmamış olmaları, daha sonra gelen âlimlerin böyle bir metod takip etmelerini mecbur kılmıştır. Ancak tespit

---

20 65 Talak 4.

21 Sünen-i İbni Mace, Kitabü't-Talak, Kocası Ölen Kadın Doğum Yapınca Erkeklerle Evlenmesi Helal Olur Babı, 2030.

22 İbni Haldun, Mukaddime, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1989, c. 2, s. 597; Eş-Şeşrî, s. 12; eş-Şentuf, s. 29.

23 Abdulkadir Şener-İbrahim Çalışkan, *Er-Risale tercümesi önsözü*, Ankara 2007.

24 Eş-Şeşrî, s. 16.

edilen bu kurallar, fer'i meseleleri açıklayıcı mahiyette kalmış, furuâta tam olarak hâkim olamamıştır.²⁵

Çoğunluğunu Şafiilerin teşkil ettiği âlimlere göre ise, furu-u fıkıh, usul kaidelerinin bir sonucu ve meyvesidir. Bu sebeple fıkıh usulü kaidelerinin, furuu fıkıh eserlerinden çıkarılması gerekmez. Bu metod Hanefî fukahasının usulünden farklıdır ve kendine has ıstılahları da bulunmaktadır. İmam Cüveynî'nin el-Burhan'ı, İmam Gazali'nin Mustasfa'sı ve Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin Kitabü'l-Mu'temed'i bu usule göre yazılmış eserlerdir.²⁶ Şafiilerin kaideden hareketle fer'i meseleleri hükme bağlamaları, mezheplerinin kurucusu İmam Şafii'nin fıkıh usulü kurallarını er-Risale isimli eserinde tespit etmesi sebebiyledir. Şafiilerin usulü hüküm çıkarma metodu mahiyetindedir ve furuâta hâkimdir.²⁷

Daha sonraları bu iki usulü birleştirerek karma bir metotla yazılan fıkıh usulü eserleri de yazılmıştır. İbnü'l-Hümmam'ın et-Tahrir'i, Şevkanî'nin İrşadü'l-Fühul ila Tahkiki'l-Hakki min İlmi'l-Usul'ü bunlardandır.²⁸

Mukayeseli hukuk yani ilm-i hilaf kitaplarında da fıkıh usulü kaideleri, mezhep içi ve mezhepler arası karşılaştırmalar yapılarak incelenmektedir. İlm-i hilaf ya da hilafiyât da denilen mukayeseli hukuk ilmi, Tesisü'n-Nazar'ın müellifi, Hanefî hukukçu Ubeydullah b. Ömer b. İsa Ebu Zeyd olan Debusî tarafından kurulmuştur. Debusî, başta Serahsî (483/1090) olmak üzere, pek çok Hanefî usulcüye tesir etmiştir. Takvimü'l-Edille, Hanefî Mezhebi'nde yazılan ilk ve en ayrıntılı usul kitabıdır.²⁹ Debusî, Tesisü'n-Nazar'da Hanefî mezhebindeki ve diğer mezheplerdeki görüş ayrılıklarının

---

²⁵ Ebu Zehra, s. 26.

²⁶ Eş-Şeşrî, s. 16.

²⁷ Ebu Zehra, s. 26; Şentuf, s. 33.

²⁸ Şentuf, s. 35.

²⁹ Ferhat Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi* (Debusî'nin Tesisü'n-Nazar'ının tercümesi), Ankara 2002, s. 50-54; Nedevî, s. 137; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslamiye ve İstılahâtı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1985, c. 1, s. 349.

dayandığı esasları, “asıl” ismini verdiği kaideler tespit ederek ve bu kaideleri hukuki meselelere uygulayarak incelemektedir.³⁰

4. Fıkıh Usûlü Kaidelerinin Özellikleri

Fıkıh usulü kaidelerinin özelliklerini maddeler halinde aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

a-Usul kaideleri küllîdir. Yani bu kaideler, kapsama alanlarındaki bütün cüz’î meselelere uygulanır ve bunlardan hiçbirisi onun hükmü dışında kalmaz. Mesela, “Emir, vücup ifade eder” denildiğinde, her bir emir bu hükmün kapsamına girmektedir.³¹

b- Usul kaideleri, fer’î meselelerde öncül (mukaddem) delil olurlar. Yani mantıktaki kıyasta mukaddime-i kübra fıkıh usulü kaidesi olarak gelir, mukaddime-i suğra ise usul kaidesinin konusu olan cüz’î mesele olan tafsilî delil olarak gelir. Böylece fıkıh usulü kaidesi vasıtasıyla, tafsili delilden şer’î hüküm çıkarılmış olmaktadır. Mesela,

“Nehiy, haram ifade eder” (mukaddime-i kübra)

“Ey iman edenler, faiz yemeyin...”³² (Mukaddime-i suğra)

“Faiz yemeyin, emri haram ifade edemektedir” (Netice)

c- Usul kaidesi, ancak belirli bir delil vasıtasıyla mükelleflerin amelleri için, şer’î bir hüküm ifade eder. Yani, cüz’î meselelerde, usul kaideleri, kitap, sünnet, kıyas gibi fıkıhın kaynaklarından birisinden alınmış belirli bir delil olmalıdır. Böylece bu deliller usul kaideleri vasıtasıyla şer’î bir hüküm ifade eder. Sonra bu belirli hâs delilin hükmü, mükellefin fiillerine uygulanır. Böylece usul kaideleri, tafsilî deliller üzerine uygulanan küllî önermeler olmaktadır. Mesela, “emir vücup ifade eder, nehiy haram ifade eder” kaideleri, “namazı dosdoğru kılın, zinaya yaklaşmayın” gibi tafsilî deliller hakkında geçerli olmaktadır.³³

³⁰ Zerka, s. 39; Abdullah b. Ömer ed-Debusi, *Tesisü'n-Nazar*, Kahire bty, s. 5; Ruki, s. 137-138.

³¹ Es-Senusî Ahmed, s. 421 vd.

³² Ali İmran 130.

³³ Es-Senusî Ahmed, s. 422.

d- Usul kaidelerinin konusu çoğunlukla aşağıdakilerden birisidir:

- Usul kaideleri icmalî delillerden bir delildir. Mesela, “sünnet şer’i bir hüccettir” sözü, külli önermenin konusu olarak icmalî bir delildir.

- İcmalî delillerin türlerinden bir türdür. Mesela, “Umumü’l-belvada haber-i vahid bir hüccettir” kaidesi böyledir. Çünkü sünnetin türlerinden birisi olan haber-i vahid icmalî bir delildir.

- Usul kaidesi, zafî a’razlardan bir delil olarak arzedilir. Mesela, “hâs, âmmdan önce gelir” kaidesinde haslar ve âmmlar, lâfzî-icmalî bir delil için arzedilmiştir.

- Usul kaidesi, şer’i hükümlerden bir hükümdür. Vacip ve mekruh ile ilgili kaidelerde olduğu gibi.³⁴

5. Fıkıh Usulü Kaidelerinin Önemi ve Faydaları

Fıkıh usulü kaidelerinin bilinmesi hukukçuya aşağıdaki faydaları sağlamış olmaktadır:

a. İlk olarak bu kaidelerin bilinmesi ile Kur’an ve sünnetin doğru bir şekilde anlaşılması sağlanmış olur.³⁵

b. Fıkıh usulü kaideleri, kişinin çelişkiye düşmesine ve aykırı sonuçlara ulaşmasına engel olur. İlk bakışta bir kısım naslar arasında çelişki ve aykırılık olduğunu zannedilir. Ne zaman ki fıkıh usulü kaideleri kullanılarak bu naslar değerlendirilir, çelişki ve aykırılık zannedilen durumlar hemen ortadan kalkar.³⁶

c. Bu kurallar ile alimlerin sözleri ve kullandıkları ıstılahların anlamı doğru bir şekilde anlaşılır. Fıkıhla meşgul olan bir kimse kitaplarda mütevatir, âhad, meşhur, kaziye gibi çeşitli ıstılahlarla karşılaşır ve bunların anlamını fıkıh usulü kurallarıyla çözer.³⁷

---

34 Es-Senusi Ahmed, s. 424.

35 “Bu ilmin vaz’ ettiği esasları, tayin ettiği kaideleri bilmeyen bir âlim, tefsir ve hadis gibi sair ulum-u islamiyeye ne mertebe vakıf olur ise olsun, yine hakaik-i şer’iyenin mezayasını bihakkin idrak edemez.” Mehmed Seyyid, s. 3; Eş-Şeşrî, s. 13 vd.

36 Eş-Şeşrî, s. 13 vd.

37 Mehmed Seyyid, s. 3; Eş-Şeşrî, s. 13 vd.

d. Yine insanların sözleri, iddiaları, vakıfları ve vasiyetleri fıkıh usulü kurallarıyla anlaşılır. Kişilerin vakfiyelerinde ve vasiyetlerinde kullandıkları sözleri, yaşadıkları bölgenin örf-adetlerine göre yorumlanır. Bölgedeki örf-adet ile sonuca ulaşamıyorsa fıkıh usulü kaideleri kullanılarak vâkıfın sözleri yorumlanır. Çünkü “şart-ı vâkıf, nass-ı şâri’ gibidir” ve şâri’in nassları fıkıh usulü kuralları vasıtasıyla anlaşıldığı gibi vâkıfın şartları da aynı kurallar ile anlaşılır.³⁸

e. Zamanın değişmesi ile ortaya çıkan yeni meselelerin hükmünün bilinmesi de fıkıh usulü kurallarıyla mümkün olur. Yeni ortaya çıkmış meselelerin hükmü, Kur’an ve sünnetin ilgili hükümlerinin yeni meseleye tatbiki ile belirlenebilir. Kur’an ve sünnetin ilgili hükümlerinin yeni meseleye tatbik edilebilmesi için de fıkıh usulü kaidelerinin bilinmesi gerekmektedir.³⁹

f. Fıkıhta içtihad derecesinde ulaşmak için fıkıh usulü ilminin bilinmesi şarttır. Aksi halde o kimse müçtehid hukukçu kabul edilmez.⁴⁰

g. Alimlerin farklı içtihatlarını anlayabilmek için de fıkıh usulü kurallarını bilmek gerekmektedir. Çünkü bu içtihatlar rastgele ve düzensiz şekilde yapılmış olmayıp, her bir içtihadın dayandığı esaslar ve kaideler bulunmaktadır. Mesela, bir kısım fakihler mefhum-u muhalif yoluyla hüküm vermeyi bir delil olarak kabul etmezlerken, bazıları bunu bir delil olarak kabul etmektedirler. Dolayısıyla fakihlerin içtihatlarında bundan dolayı farklılıklar ortaya çıkmaktadır.⁴¹

h. Hangi meselelerin içtihadta açık ve hangilerinin kesin olduğu da fıkıh usulü kurallarıyla bilinir.⁴²

ı. Bir alimin müçtehid mi yoksa ehl-i taklit mi olduğu da fıkıh usulü kaideleri ile tespit edilir.⁴³

---

38 Eş-Şeşri, s. 13 vd.

39 Eş-Şeşri, s. 13 vd.

40 Meymed Seyyid, s. 3; Eş-Şeşri, s. 13 vd.

41 Mehmed Seyyid, s. 4; Eş-Şeşri, s. 13 vd.

42 Eş-Şeşri, s. 13 vd.

43 Eş-Şeşri, s. 13 vd.

i. Fıkıh usulü kaideleri, sadece hukukçuların değil diğer kimselerin de zihinlerini açar, akıl pınarlarını coşturur, onları taklitçilikten kurtarır.

6. Küllî Kaideler ve Usul-ü Fıkıh Kaideleri Arasındaki Farklar

Küllî kaideler ile usul-ü fıkıh kaidelerinin farklılığını ilk ortaya koyan Karafî'dir. Karafî fikhî, fûru ve usul olarak ayırdıktan sonra usulü de fıkıh usulü ve fıkıh kaideleri olarak iki kısımda incelemektedir. Fıkıh usulü daha ziyade Arapça kelimelerin anlamlarından hareketle ortaya koyulan bir kısım kurallardır. Küllî kaideler ise sayıları çok fazla olan, hukukun sınırlarını ve hikmetlerini gösteren kurallardır. Küllî kaidelerin hiçbirisi fıkıh usulünde zikredilmez.⁴⁴

Fıkıh usulü kaideleri konuşma ve yazı dilindeki dilbilgisi kurallarına benzer. Bu kurallar kullanılarak doğru konuşma ve yazma sağlandığı gibi fıkıh usulü kaideleri kullanılarak da delillerden doğru ve sağlam hüküm çıkarılır.⁴⁵ Dilbilgisi kulları edebiyatçının kullandığı araçlar olduğu gibi fıkıh usulü kaideleri de hukukçunun doğru hüküm çıkarmada kullandığı vasıtalar-
dır.

Küllî kaideler ile fıkıh usulü kaideleri arasındaki farkları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

a. Fıkıh usulü deliller ile hükümler arasında vasıta olan kurallardır. Fıkıh usulü kaideleri ile ayrıntılı delillerden hükümler çıkarılır. Bu sebeple fıkıh usulü kaidelerinin konusu her zaman deliller ve hükümlerdir.⁴⁶ Küllî kaideler ise küllî ya da genel önermelerdir. Bu önermelerin öncülleri hukuki meselelerdir ve önermelerin konusu ise mükellefin fiilleridir.⁴⁷

b. Usul kaideleri küllîdir ve ilgili olduğu konuların tamamında düzenli olarak uygulanır. Küllî kaideler ise ismi küllî olmakla birlikte küllî değildir, bir kısım istisnaları bulunur. Mesela, "Bir işten maksat ne ise hüküm ona

⁴⁴ Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdris el-Karafî, *El-Furuk, Beyrut*, h. 1418- m. 1998, c. 1, s. 5-6; Ali Ahmed en-Nedevî, *el-Kavaidü'l-Fikhiyye*, Dımeşk, h. 1425-m. 2004, s. 67.

⁴⁵ Ebu Zehra, s. 16; Nedevî, s. 68.

⁴⁶ "Usul-ü fikhın mevzuu edille ile ahkâmıdır." İbnü'l-Emin Seydişehrî Mahmud Esad, *Telhis-i Usul-ü Fıkıh*, İstanbul 1313, s. 24.

⁴⁷ Nedevî, s. 68.

göredir”⁴⁸ kaidesi, murisini öldüren varis hakkında uygulanmaz. Burada “Vaktinden önce bir şeyi elde etmekte acele eden, ondan mahrum kalır” kaidesi uygulanır ve varis öldürdüğü murisinin mirasından mahrum bırakılır.⁴⁹

c. Usulü kaideleri, şer’i naslardan hüküm çıkarmada vasıtaadır. Mesela, “Mutlak emir vücup ifade eder”, “Mutlak nehiy tahrim ifade eder” gibi usul kaideleri, hüküm çıkarmada kullanılan kurallardır, herhangi bir fikhî hüküm ifade etmezler. Küllî kaideler ise hükümlerin arasındaki benzerliklerden ve ortak illetlerden hareketle tespit edilen kurallardır. Böylece hukuki konuların öğrenilmesi kolaylaşmış olur. Mesela “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir”⁵⁰, “Zarar izale olunur”⁵¹, “Meşakkat teysiri celbeder”⁵², “Adet muhakkemdir”⁵³, “Şek ile yakın zail olmaz”⁵⁴ gibi küllî kaidelerin altında pek çok cüz’î hükümler yer alır.⁵⁵

d. Küllî kaideler, çeşitli hukuki meseleleri bir araya getiren, aralarındaki ortak notları tespit eden ve manalarını açıklayan, sonradan ortaya çıkarılmış kurallardır. Usul kaideleri ise fer’î meselelerden önce varlığı gerekli olan kurallardır. Hukukçu bu kuralları kullanarak hükümlere ulaşır.⁵⁶

e. Usul kaidelerin kaynakları, fıkıh, kelam ve Arap dilidir. Küllî kaidelerin kaynakları ise Kur’an, sünnet ve içtihadıdır.⁵⁷

---

48 MAA, m. 2.

49 Nedevi, s. 69; Azzam, s. 20; Ruki, s. 118.

50 MAA, m. 2.

51 MAA, m. 20.

52 MAA, m. 17.

53 MAA, m. 36.

54 MAA, m. 4.

55 Azzam, s. 16; Nedevi, s. 69; Rukî, s. 118.

56 Rukî, s. 120; Nedevi, s. 69.

57 Azzam, s. 17–18.

f. Usul kaideleri, küllî kaidelerden önce gelir. Çünkü “usul esasa mukaddemdir”, yani cüz’i meseleleri bilmek, usul kurallarını bilmeye bağlıdır.⁵⁸

g. Usul kaideleri ile küllî kaideler arasında teşekkül tarihi itibariyle de farklılık vardır. Usul-ü fıkıh kaideleri fıkıhın tedvininden önce bilinen ve uygulanmakta olan kurallardır. Bu kuralları ilk defa İmam Şafii er-Risale isimli eserinde bir araya getirmiştir. Küllî kaideler ise ancak mezheplerin teşekkülünden ve fıkıhın tedvin edilmesinden sonra toparlanabilmiştir. Bu kurallar daha önceleri fıkıh kitaplarından dağınık şekilde bulunmaktaydı.⁵⁹

Fıkıh usulü kaideleri ile küllî kaideler arasında bir kısım benzerlikler ve ortak yönler de bulunmaktadır:

a. Hem fıkıh usulü kaidelerinin hem de küllî kaidelerin altında cüz’î meseleler yer almaktadır.

b. Bir kısım kaideler, hem fıkıh usulü hem de küllî kaideler arasında yer alabilmektedir. Mesela, sedd-i zerayi⁶⁰ ve örf-adet ile ilgili kaideler böyledir. Sözgelimi “harama götüren mübah da haramdır” kaidesi, sedd-i zerayi’i ifade eden bir küllî kaidedir. Benzer şekilde örf-adet ile ilgili kaideler de hem usul-ü fıkıh hem de küllî kaide olarak yorumlanabilmektedir.⁶¹

Sonuç

Fıkıh usulü kaideleri, bir hukukçunun kesinlikle bilmesi gereken, vazgeçilmez kurallardır. İster müçtehid derecesinde olsun isterse mukallit ya da daha alt derecede, bütün hukukçular bu kaideleri kullanarak hukukî faaliyet-

58 Azzam, s. 18.

59 Baktır, s. 15.

60 Sedd-i zerayi, kötüye giden yolların kapatılması anlamına gelmektedir. Zerayi, “vesile” anlamına gelen zeria kelimesinin çoğuludur. Terim olarak zerayi, haram veya helale vesile olan şeylerdir. Harama vesile olan şey haram, mübaha vesile olan şey mübah, vacip için vesile olan şey vaciptir. Zina haramdır, zinaya vesile olduğu için kadının mahrem yerine bakmak da haramdır. Cuma namazına gitmek farzdır, bu namazı kılmak için alış verişini bırakmak da farzdır. Hacca gitmek farzdır, gücü yeten kimse için bu uğurda gayret sarfetmek de farzdır. Ebu Zehra, İslam Hukuku Metodolojisi, s. 247; Ekrem Buğra Ekinçi, *İslam Hukuku*, İstanbul 2006, s. 133.

61 Nedevî, s. 70–71.

lerini gerçekleştirirler. Bir dil için gramer kuralları ne kadar önem taşıyorsa, fıkıh için de usul kuralları aynı derecede önemlidir.

Yukarıdaki meselelerden de anlaşılacağı üzere hukuku kaideleri esas alarak inceleme metodu daha ziyade Şafii mezhebindeki âlimler tarafından kullanılmıştır. Dolayısıyla kaide merkezli olması Şafii fıkının genel bir karakterini teşkil etmektedir. Buna karşılık Hanefi mezhebinde kaideden fer'î meselelere ulaşma yerine, fer'î meselelerden hareketle usul kaidelerini keşfetme metodu tercih edilmiştir. Ancak Hanefi hukukçular içerisinde de kaidelere çok fazla önem verenler bulunmaktadır. Eşbah ve'n-Nezair kitaplarını yazan âlimler ve özellikle İbn Nuceym bunların başında gelmektedir. Yine Tesisü'n-Nazar müellifi Debusî de kaideleri tespit ederek mezhep imamlarının görüş ayrılıklarını ortaya koymuş ve bu gayretleri ile mukayeseli hukuk ilmini kurmuştur. Dolayısıyla kaideler, Şafii mezhebindeki kadar önemli olmasa da Hanefi mezhebinde de ihmal edilmemiş ve mezhep içerisinde kendisine belirli bir yer tutabilmiştir.

Fıkıhta kaidelerin külli kaideler ve usul kaideleri şeklinde ikiye ayrıldığı genel olarak kabul edilmektedir. Yukarıda ilgili başlık altında da anlatıldığı üzere bu iki tür kaide arasında çok önemli farklılıklar bulunduğundan dolayı bunları aynı telakki etmek ve bu şekilde kullanmak doğru bir yol değildir. Makalemizde de usul kaideleri, külli kaidelerden ayrı olarak incelenmiş ve hukuk tarihi açısından usul kaidelerin takip ettiği süreç ortaya koyulmaya çalışılmıştır.